

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Petrus Monedulatus Lascovius de Barovia magyar neve. SZILY Kálmán 1913. évi elnöki megnyitó beszédében megállapította, hogy az 1585. évi lyoni kiadású *Calepinus-szótár* magyar szövegének jó részét LASKAI Péter állította össze, az önálló részleteket ő toldotta be, s ugyancsak ő lehetett a vele együtt valószínűleg három tagot számláló magyar szerkesztőbizottság feje is.¹

LASKAIRól eddig is tudtuk, hogy nagy nyelvtudású, kiváló teológus és filozófus, munkái azonban latin nyelven jelenvén meg, ennél fogva csak szótárírói működése az, amely közelebb kapcsolja a magyar szellemi előrehaladás művelőihez.

Életéről vajmi keveset tudunk, bárha ez is főképpen csak a saját irodalmi termékei révén vált ismeretessé, az így alkotható képben mégis csupán erőszakkal áthidalható ellentmondásokra találunk. Ezek előtt azután életrajzírói — nem tudván mást cselekedni — vagy szemet hunytak, vagy pedig jóhiszeműen elfogadták az elődök megállapításait. Mindenekelőtt már LASKAI családi nevének meghatározása is kifogásolható. Ezt különben SZILY Kálmán is megtette.² De még előbb említi ERDÉLYI János,³ hogy a *Petrus Monedulatus Lascovius* nevet BOD Péter közölte először (1766-ban) *Laskai Tsokás Péternek*,⁴ azonban BODOT megelőzőleg 1754-ben már HATVANI István debreceni professzor is *Csókásnak* fordította és jegyezte fel LASKAI De homine című munkájának arra a sáros-pataki példányára, amelybe egy másik ismeretlen kéz *Csókainak* írta be a szerző nevét.

Az eddigi általános használatlaltal ellentétben — az alábbi indokok alapján — mégis inkább fogadhatjuk el a *Csókai* név valóságát. Jóllehet *Csóka* és *Csókás* személynév használata — az oklevelek tanúsága szerint — különösen a középkorban nagyon gyakori volt,⁵ s így könnyen megtörténhetett volna, hogy filiációs továbbképzéssel e személynévekből Csókai vagy Csókási családnév keletkezzék. E fejlődésnek azonban ellene mond az a körülmény, hogy ebben az esetben a családnév latin alakjának genitivusban (Monedulati) kellene állania. Éppen ezért itt egészen más névadás alapján kell elindulnunk.

A reformáció két első századában nagyobb részben a jobbágyok vagy a csekély vagyonú kismesek sorából kerültek ki az egyházi hivatást betöltő férfiak, minthogy ezen az úton a tanulni vágyó ifjak a lelki igények kielégíthetése mellett a jobbágyi sorból legkönnyebben emelkedhettek ki. Ezek az ifjak azután az otthon ismert családnév elébe eredetnevüket, vagyis eredetük helyének megnevezését illesztették, ez azután rendre el is sorvasztotta tulajdonképpeni családnévüket. E folyamat pedig minden beavatkozás nélkül

¹ *Magy. Nyelv.* 1913. 49–57. 1.

² I. h. 55. 1.

³ ERDÉLYI János: *A hazai bölcsészet történelméhez.* = *Sáros-pataki Füz.* 1857/8. 51–63. 1.

⁴ BOD Péter: *Magyar Athenas.* 157–59. 1.

⁵ SZAMOTA István: *Magyar Oklevél-szótár.* 134–35. 1. GOMBOCZ—MELICH: *Magyar Etymologiai szótár.* 1125.

annál könnyebben mehetett végbe, mivel a hangsúly még mindig a keresztnéven volt, s csak másodsorban jött tekintetbe a többé-kevésbé állandósult jelző mint vezeték-, család- vagy származásnév. LASKAI pedig — minthogy egyik művében nevét Petrus C. Lascovius de Barovia-nak is írta,⁶ kétségtelen, hogy Baranya megyéből eredett. Itt azonban Csóka vagy e szó származékából képzett nevű nagyobb birtokos nevére, sőt ilyen nevű községre sincsen adat.⁷ Ellenben a helységnévtárban megtaláljuk Baranyában a szentlőrinci járásban fekvő Nagycsány kisközségnek *Csóka* nevű lakott határrészét.⁸ Ennek a ma jelentéktelen tanyának területén, úgy lehet, egykor több család is lakott, sőt netalán valamikor önálló község is lehetett, amit már csak az is valószínűvé tesz, hogy e hely nem a madárról, hanem a telepedést alapító emberről nyerte nevét, vagyis nem Csókás, hanem Csóka alakban jelentkezik. De akármekkora is volt a XVI. század folyamán, nevet így is adhatott az onnan kiindult benszülöttnek!

Nagycsányból, Baranya megye délnyugati szögének, a Drávától északra elterülő Ormánságnak középpontjából,⁹ a kiköltöző számára mintegy önként kínálkozó út vezetett a Dráva bal partján folyó mellékvizek mentén, míg eljutott a Duna és a Dráva összeshövelésében elterülő moosaras vidékre és különösen annak *Laskó* nevű helységébe. Ez a mai nagyközség az 1585. évi *Calepinus-szótár* szerint Dél-Baranyának főhelye (metropolisa) város (oppidum) jelleggel,¹⁰ amelynek jelentőségét még az is növelte, hogy a XVI. század közepén itt hirdette az Isten ígését a nagyhírű és nagyhatású, hihetőleg hasonlóképpen ormánsági származású¹¹ SZTÁRAI Mihály reformátor és püspök.¹²

Az a körülmény, hogy CALEPINUS e városkánál sokkal jelentékenyebb helységekről még sem emlékezik, kétségtelenül szót emel a szerzőnek Baranyához való köze mellett.

Ezek alapján bátran feltételezhetjük, hogy egy PÉTER névre keresztelt *csókai* gyerek a *laskói* iskolába eljutván, azt jó igyekezettel végigjárta, majd bizonyosan Debrecenbe, a teológiára pedig Wittenbergbe bújdosott tanulmányainak folytatása végett.¹³ Ez az ifjú azután családnévként megtartotta mind a saját, illetőleg az apja szülőföldjének, mind pedig annak a helységnek a nevét, ahol a tudományok felé az első komolyabb lépéseket megtette. Ha tehát CSÓKAINAK fogadjuk el az eddig Csókásnak fordított családnevet, talán feltűnhetnék teljes nevében két különböző helységnévből is képzett melléknévnek egyszerre való használata. E kétkedéssel azonban szembe állíthatjuk azt a helyzetet, hogy az ilyesféle jelenség tulajdonképpen nem is ritkaság. Bizonyosságul mindjárt ugyancsak baranyai eredetű férfiaként sorolhatjuk fel TOLNAI SZÁRÁSZI Ferencet, a későbbi debreceni prédikátort s a heidelbergi káté magyarra fordítóját, aki 1584-ben e néven iratkozott be a wittenbergi egyetemre,¹⁴ továbbá TOLNAI SÉLYEI István orvosdoktor, kolozsvári kollégiumi professzort (+1690),¹⁵ valamint számtalan más közéleti férfit.

⁶ *Speculum exilii* című Brassóban 1581-ben megjelent munkájának A₁ levelén az ajánlásban.

⁷ CSÁNKI Dezső: *Magyarország földrajza a Hunyadiak korában*. VII., 538—66. l.

⁸ 1913. évi *Helységnévtár*. 5., 475., 942. l.

⁹ JEREMIÁS Sámuel: *Baranyai Szótár pótolék*. = *Tud. Gyűjt.* 1828. X. 65. l.

¹⁰ MELICH János: *Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből*. 26. l.

¹¹ *Drávaasztára* kisközség Somogy m. szigetvári járásában.

¹² ZOVÁNYI Jenő: *Theológiai Ismeretek Tára*. III., 298. l.

¹³ Debreceni iskolázása mellett az a körülmény bizonyít, hogy 1578-ban Wittenbergben megjelent első munkácskáját Debrecen város tanácsának és különböző debreceni férfiaknak ajánlotta (*RMK* III. 674. sz.); Wittenbergben pedig 1577. december 10-én iratkozott be az akadémiaira (THURY Etele: *Iskolatörténeti Adattár*. II. 22. és 59. l.).

¹⁴ THURY II. 24., 38. l.

¹⁵ Temetési kártája a kolozsvári Farkas utcai templomban.

A fenti indokolások után most már — azt hiszem — több joggal írhatjuk *Petrus Monedulatus Lascovius de Barovia* magyar nevét az egyszerű fordítás útján utólag létrejött Csókás helyett *Baranyából való Laskai Csókai Péternek*.

HEREPEI JÁNOS

A kisalakú régi magyarországi nyomtatványokról. Az utóbbi években hazánkban igen széles körben elterjedt és fellendült a bibliofília. Ezen belül különösen kedvelté vált a kisalakú könyvek gyűjtése. Nyomdáink lelkesen igyekeznek éppen az ilyen kisformátumú kiadványok mintaszerű előállításával bizonyítani szakmai felkészültségüket. (Vö. JANKA Gyula: *Miniatűr könyvek története és gyűjtése*. Bp. 1969. 81 l. — e kiadvány maga is törpe-méretű: 60×40 mm.) A mai technika lehetővé teszi a rendkívül apró, 4–5 mm méretű könyvek előállítását is, ami azonban már inkább csak műszaki bravúr. Az öntött betűkből szedett kiadványok méretének alsó határa természetesen ennél jóval feljebb van, de ezek olvashatóságukkal egyben használhatók is.

A korábbi századok nyomdatermékeinél természetesen csakis ez az utóbbi, hagyományos megoldás jön számításba. Az akkori, nagyjából 35×44 cm méretű nyomtatópapír ívének összehajtásából a tizenhatodréti alak (bekötve kb. 100×80 mm) már a 16. századi hazai műhelyekben használatos forma volt. A kolozsvári, szebeni, bártfai nyomdák már e század hatvanas–hetvenes éveitől előszeretettel ebben az alakban jelentették meg kalendáriumaikat. Így a régi magyarországi nyomtatványok közül csak az ennél kisebb kiadványok tekinthetők kifejezetten kisalakúnak.

A lőcsei BREWER-nyomda már viszonylag korán kezdett ilyen formában imádságoskönyveket előállítani. 1646-ban e neves nyomdászcsalád első tagja, LŐRINC műhelyéből került ki az *Imádsagos könyvecske* és a hozzányomtatott *Szép és aítatos isteni ditsiretek* (SZTRIPSZKY I 1979/186–1981/199). E kiadás bekötött példányának (OSZK RMK I 786/d) papírmérete 79×49 mm, szedéstükre pedig 73×41 mm. Még ennél is kisebb e mű 1683-ban ugyancsak a BREWER-nyomdában megjelent kiadása (RMK I 1308–1309), ahol is a papírméret (OSZK pld.) 72×50 mm; a szedéstükör pedig 66×38 mm.

A fentebb említett magyar nyelvű imádságoskönyv harminckettedrét alakú, vagyis nyers papírmérete kb. 88×55 mm. A híres lőcsei műhelyben azonban ennek a fele, vagyis kb. 55×44 mm-es papírméretű, hatvanegyedrét alakú könyvek is készültek. SZABÓ Károly még ilyet nem ismert. SCHÖNHERR Gyula írta le LUTHER *Der kleine Catechismus*-ának 1686. évi kiadását (*Magyar Könyvszemle* 1900. 76–79. l.), amelynél a papírméret 48×38 mm, míg a szedéstükör 41×30 mm (OSZK RMK II 1584/a). A *Schöne andächtige Gebetlein* című kis imádságoskönyvet PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán ismertette (*Magyar Könyvszemle* 1930. 310. l.). Ez a címlapon az 1677., a kolofonban pedig az 1676. évszámot viseli. A papír mérete (OSZK RMK II 1377/a) 46×35 mm, míg a szedéstükör 41×30 mm. Még két korábbi német nyelvű kiadvány ismeretes a lőcsei BREWER-nyomda termékei közül, amelyeket TOLNAI Gábor írt le (*Magyar Könyvszemle* 1938. 371–372. l.). Az egyik LUTHER *Der kleine Catechismus* 1673-ban megjelent kiadása, amelynek papírmérete (OSZK RMK II 1323/a) 46×35 mm, a szedéstükör 41×30 mm. A másik, évszám nélküli, de feltehetően ugyancsak a 17. század hetvenes éveiből származó kiadvány Johann MATTHESII *Oeconomia, Bericht vom Haushalten* c. műve, amelynek papírmérete (OSZK RMK II 1323/b) 46×35 mm, a szedéstükör pedig 38×30 mm.

* * *

A 17. századi löcsei kisalakú kiadványoknak későbbi és más hazai műhelyben készült utódairól sem SZABÓ Károly, sem PETRIK Géza nem tudósított. Ezért különösen felkeltette érdeklődésünket a közelmúltban a kecskeméti református egyház könyvtárába (A 8459 jelzet alá) került magyar nyelvű imádságoskönyv. Felkérésre igyekeztünk az elején hiányos kis kötet adatait tisztázni. Az ilyen, címlapjától és címétől megfosztott 18. századnak tűnő kiadvány meghatározása nem tartozik a könnyű feladatok közé. Ezért

éppen a kötet szokatlanul kis formátuma alapján lehetett a megoldást keresni. Az Országos Széchényi Könyvtárban a megfelelő megőrzés miatt az ilyen kicsiny könyvek egy része már külön kezelésben részesül. Ennek volt köszönhető, hogy sikerült is ráakadni a keresett műre.

A szép egykorú bőrkötésű könyvecske 1962-ben került vétel útján a nemzeti könyvtárba. A címlap hátán levő kéziratot bejegyzés szerint: 1870. január 17-én DÓZSA Géza tulajdona volt Marosvásárhelyt. Az első kötéstáblába egy még korábbi tulajdonos, BIRÓ József írta be nevét. A kötet címlapján fametszetes díszkeretben az alábbi szöveg olvasható: „Elein való meg-teresnek gyümöltse. Nyomtattatott Páldi Istvan által.” A lap legalsó részén: „Kolosvárat 1766 Eszt.” (1. ábra) A címlevelet követő rövid, két lap terjedelmű előszó aláírása: „B. H. W. M. 1759”.

Nem kis szerencsénkre ugyanennek a műnek egy másik, címlap nélkül fennmaradt kiadását is őrzi az Országos Széchényi Könyvtár, ahol az ajánlása végén ez áll: „B. H. Wesselényi Miklós, 1759.” A kötetet 1916-ban SZINNYEI József hagyatékából szerezte meg a könyvtár. A nagy magyar bibliográfus e példányt monumentális művében idősb báró hadadi WESSELÉNYI Miklós neve alatt (*Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Bp. 1914, 1539 has.*) gondosan leírta: „Elein való megtérésnek gyümöltse . . . Mellyet hogy Isten kedvelljen! ezen könyvetskében össze-szedett Imádságoknak, és azok mellé adatott néhány Soltároknak, Istenes Énekeknek . . . a Kegyességnek gyakorlására indítani ki-

ván . . . (hosszú cím, mely a címlevél másik felére is átvitetik); a végén: B. H. Wesselényi Miklós 1759. (A könyv irodalmunkban a legkisebbek egyike. 6 cm magas, 4 1/2 cm széles; kis 16-rétnek mondható, borgisszal nyomtatva, a szöveg 203 és a Mutató tábla 5 lap, arany széllel, egykorú zöld selyemkötés, papirostokban. A tulajdonos neve: »Lázár Kataliné« a tábla belső felére írva és a táblára arannyal nyomva: L. K. Szerzője nem lehetett a 9 éves b. W. M. Talán egyik nevelője adhatta ki kedveskedésből; aligha nyomtatott több példányban. Eddig sehol sem találtam említve; én 1890. szept. 1. Kovács Zoltántól vettem.»

A fentiekhez a példány alapján hozzátehető, hogy 1890-ben a vételára SZINNYEI bejegyzése szerint 1 forint volt. Az általa említett papírtok sajnos nem maradt fenn.

A cím alapján az Országos Széchényi Könyvtár állományából sikerült még egy további kiadást is fellelni (jelzete Mor. 2862). Az 1902-ben beszerzett teljesen ép példány aranyozott díszítésű selyemkötésben és az azt védő papírtokban maradt fenn. A díszcímlap falmetszetes kerete hasonlít, de nem azonos az 1760. évi kiadásban láthatóval, és a rövid címen kívül az 1820. évszámot viseli. (2. ábra) A címlap szövege: „Elein való megtérésnek gyümöltse. Az Ifiabbak' számára. Kolosváronn. Nyomt. a' Ref. Kol. bet. Török István által.”

A fentebb említett kecskeméti példány a Széchényi Könyvtár mindhárom kiadásától eltérő szedésű: tehát négy példány, négy különböző kiadás ugyanazon nyomdából. Kettő teljes és így datált: 1760, ill. 1820. A másik kettő közül a SZINNYEI-féle példányból a díszcímlap (nyilván az évszámmal), a kecskemétiből a díszcímlap (az évszámmal) és az első levél (a címmel) hiányzik. Mind a négy kiadás az 1755-ben alapított kolozsvári református kollégium nyomdájából került ki, amelynek első vezetője 1769-ig PÁLDI István volt.

Az 1820. évi kiadás beosztása, terjedelme és szövege egyaránt elüt a többitől. Az elől 16 számozatlan lapot 208 számozott követi, és az A—N jelű, egyenként nyolc levelet tartalmazó füzeteket egy „,)” jelű, ugyancsak nyoleveles füzet előzi meg. A többi három kiadásban a ragasztott díszcímlap után következnek az A—N jelű, nyoleveles füzetek. A két számozatlan lapot 203 számozott, majd öt újabb számozatlan lap követi. Tehát az 1820. évi kiadás terjedelme 112, a másik háromé 105 levél. Ez utóbbiak közül a SZINNYEI-féle példányban a 198—201. lapon levő „Az Apostoli hitnek formája” szövege eltér a másik két kiadásban levőtől és megegyezik az 1820. éviben találhatóval. A 201—203. lapon álló „Jövel Szent Lélek Isten” az 1760. évi, ill. a kecskeméti példányban nem található. Így a SZINNYEI által ismertetett kiadás a másik kettőnél fiatalabb és hozzávetőlegesen a 18. század utolsó évtizedeiben készült.

Nehezebb a másik két kiadás, az 1760. évi és a kecskeméti időrendjének meghatározása. E kettő szövege, beosztása szinte sorról sorra megegyezik: ennek alapján nem sikerült a sorrend meghatározása. A nyomdai kivitel tekintetében már észlelhető eltérés. Az 1760. évi kiadás szövegtípusa mai nyomdai méroével 9 pontos borgisz. Ugyanezzel szedték a SZINNYEI-féle példányt is. Az 1820. évi kiadásnál ez már 8 pontos petit. A Kecskeméten őrzött kiadás szövegét a 9 pontos borgisz és a 10 pontos garmond közötti méretű betűkből szedték. Ebből húsz sor magassága 70 mm, az 1760. évi és a SZINNYEI-féle kiadás 68 mm-ével szemben. Nemcsak a betűtest mérete, de a betűkép formája is eltér a kecskeméti példányban az 1760. évi és a SZINNYEI-féle kiadásban található szövegtípustól. Ezek alapján feltehető, de nem bizonyítható, hogy a Kecskeméten őrzött kiadás megelőzte az 1760. évit. Miután az előszó 1759-ben kelt, az 1760. évinél korábban csak ebben az esztendőben jelenhetett meg a kis imádságoskönyv. Tehát lehetséges, hogy a kecskeméti református egyház könyvtára az első kiadás egy csonka példányát őrzi.

A fentiek alapján a négy kiadás feltételezhető sorrendje: Kecskemét (1759?), 1760, SZINNYEI (kb. 1780), 1820. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy a betűmérettel párhuzamosan a szedéstükör is csökkent a kecskemétihez képest az 1760. évi kiadásban. A négy harminckettedrét alakú kiadás jellegzetes méretei mm-ben:

	kötés	papír	tükör
Kecskemét	70 × 49	65 × 45	52 × 40
1760	67 × 44	65 × 43	50 × 35
Szinnyei	65 × 45	61 × 43	50 × 35
1820	60 × 49	57 × 42	50 × 35

*

A lőcsei BREWER- és a kolozsvári református kollégium nyomdáján kívül PATZKÓ Ferenc Ágost pozsonyi műhelyéből (1771—1797) is került ki kisalakú, két színnel (fekete-piros) készült nyomtatvány. Az Országos Széchényi Könyvtár őrzi a *Pressburger Finger Kalenderl auf das Jahr 1777* című szokatlan formájú kis kiadvány egy példányát, amelynek kötése 66 × 30 mm, papírmérete 65 × 28 mm, szedéstükre 63 × 20 mm (3. ábra). Ezt a kiadványt, amelynek 16 leveles füzetéhez még két további levél csatlakozik, a szakirodalom nem ismerte, csupán a naptársorozat egy további tagját: *Pressburger Fingerkalenderl auf das Jahr 1792* (Magyarország bibliographiája 1712—1860. V. Bp. 1971, 406. l.). Ez a későbbi, 16 levél terjedelmű kiadvány kötése (OSZK 37.283) 69 × 26 mm, papír-

mérete 69×25 mm, szedéstükre 63×19 mm. Külön figyelmet érdemel e női használók számára készült naptárak kötése. Az 1777. évre szóló példány dús aranyozással díszített piros köntöst hord, míg a bőrtokban fennmaradt 1792. évi táblái rézlapok, amelyeket fekete alapon kínai hatásra utaló fém- és gyöngyházberakások ékesítenek. Az elegánsan keskeny alakot úgy érték el, hogy a szokásostól eltérő módon hajtogatták a négyrét alakú papírt: előbb harmadrészre (12°), majd ezt megismételték (36°), végül ketté-

hajtották (72°). Ez a hetvenkettedrét alak a hazai 18. századi gyakorlatban — ismereteink szerint — egyedülálló.

A fentiekben három magyarországi műhely (Lőcse, Kolozsvár, Pozsony) háromféle rétből (32° , 64° és 72°) előállított kisalakú kiadványairól volt szó a 17. és 18. századból, amelyek a múlt század bibliográfiai irodalmában ismeretlenek, egy részük pedig csak éppen e cikkben került először nyilvánosságra. Mindhárom műhely esetében sorozatosan kiadott művekről van szó. Jogos tehát a remény, hogy ezekből a jövőben még további, ma még ismeretlen kiadványok is kerülnek majd elő (pl. a pozsonyi naptár 1777 és 1792 közötti tagjai) a magyarországi bibliofília örömére.